

GEDIMINAS VITKUS

SOCIALINIS TEISINGUMAS AR PASKIRSTYMAS "PAGAL DARBĄ"?

Dabartinėje visuomeninėje sąmonėje klestinti teisingumo samprata vienaip ar kitaip yra susijusi su principu "Iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal darbą". Šis pagamintų gėrybių paskirstymo individualiems vartotojams būdas, pasak "mokslinio" komunizmo vadovėlių, žinytų ir žodynų, yra pagrindinis socialistinės visuomenės ekonominės ir socialinės organizacijos principas, aukščiausias socialistinio teisingumo įsikūnijimas¹. Štai ir naujos Konstitucijos projekto 14 straipsnis skelbia:

"... Atlyginimas už darbą grindžiamas principu "Iš kiekvieno - pagal sugebėjimus, kiekvienam - pagal darbą", matuojant atliktą darbą kiekiu ir kokybe, taip pat jo visuomenine reikšme..."²

Galbūt ir neteisinga kvestionuoti minėto principo humanišką intenciją, bet labai abejotina, kad tokią sudėtingą visuomenės gyvenimo sferą, kaip gėrybių paskirstymas, galima reguliuoti remiantis paprasta formule. Akivaizdu, kad tikrovėje šis principas dažniausiai neveikia ir tampa tik gražiu žodžių sąskambiu. Pavyzdžių nereikėtų ilgai ieškoti, bet tai jau kitas klausimas. Man gi norėtusi atkreipti dėmesį į pradinę šio principo suformulavimo istorijos atkarpą.

Dabar jau sunku nustatyti, kas ir kada pirmą kartą pavartojo formulę "Iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal darbą", bet jos atsiradimas programiniuose komunistų partijų dokumentuose ir mokslinio komunizmo teoretikų veikaluose, be abejo, yra sąlygotas palyginti nedideliame K. Markso veikale "Gotos programos kritika" išdėstytų minčių. K. Marksas rašė, kad visuomenėje, paremtoje kolektyvizmo principais ir bendru gamybos valdymu, tai yra žemesniojoje komunizmo fazėje,

"kiekvienas atskiras gamintojas gauna iš visuomenės - po visų atskaitymų lygiai tiek, kiek jis pats jai duoda... Tą patį darbo kiekį, kurį davė visuomenei viena forma, jis atgauna kita forma."3

Perskaite tai, tikrai galime pamanyti, kad K. Marksas čia iš tikrųjų suformulavo ateinančioms kartoms pagrindinį gėrybių paskirstymo modelį ir visos visuomenės organizacijos principą. Ir iš tiesų dabar yra įsigalėjusi pažiūra, įžvelgianti "Gotos programos kritikos" tekste būtent tai. O kad tikrovė kitokia, tuo blogiau jai. Ji dar nėra pakankamai brandi, kad atitiktų K. Markso viziją...

Tarp kitko, galima Markso formulę interpretuoti ir visai kitaip. Jei tikrovė ne tokia, kaip "numatė" didysis klasikas, - tuo blogiau pačiam klasikui. Jis klydo, rašydamas:

"... Tai, ką jis (individualus gamintojas - G. V.) yra davęs visuomenei, sudaro individualų jo darbo pajų. Pavyzdžiui, visuomeninė darbo diena susidaro iš individualių darbo valandų sumos, kiekvieno atskiro gamintojo individualinis darbo laikas - tai jo atlikta visuomeninio darbo dienos dalis, jo įdėtoji į ją dalis. Jis gauna iš visuomenės kvitą, kad jis atliko tiek ir tiek darbo..., ir pagal šį kvitą jis gauna iš visuomenės atsargų tokį vartojimo reikmenų kiekį, kuriam gaminti sunaudota tiek pat darbo."4

Akivaizdu, kad šitoks paskirstymo organizavimas yra neįmanomas. Ir tai įrodė ne tik "realaus socializmo" tikrovė, išsigelbėjimo nuo galutinio kracho ieškanti prekinių-piniginių santykių reanimacijoje, bet ir dar Marksui gerai žinotini sužlugę 19 šimtmečio socialistiniai eksperimentai ir subankrutavę "darbo pinigų" bankai. Tad išeitų, kad Marksas siūlo vėl tą pačią nepasiteisinusią, iš anksto pasmerktą schemą...

Taigi vienu atveju "kalta" tikrovė, o kitu - pats Marksas yra nemokša. Tačiau iš tiesų nei tikrovė, nei Marksas čia niekuo dėti. Pasisitengsime tai įrodyti... Ir paieškoti "kaltų" taipogi.

Prisiminkime "Gotos programos kritikos" parašymo istoriją ir įsižiūrėkime į "neįkainojamo" veikalo kontekstą atidžiau.

1875 metų pradžioje buvo sumanytas dviejų Vokietijos darbi-

ninkų partijų susivienijimas. Viena iš jų - Vokietijos socialdemokratų darbininkų partija (taip vadinamieji "eizenachiečiai" pagal steigiamą susirinkimo vietą 1869 metais) - laikėsi artimų K. Marksui pažiūrų, daugmaž sutampančių su Pirmojo tarptautinio programa. Antroji - Visuotinė Vokietijos darbininkų sąjunga (įkurta 1863 m.) - buvo F. Lassalle'io ir jo šalininkų idėjų įtakoje. 1875 metų kovo 7 dieną šių partijų spaudoje buvo paskelbtas būsimosios suvienytos partijos programos projektas.

K. Markso ir F. Engelso nuomone, "eizenachiečiai", išvardindami bendrus partijų programinius tikslus, padarė nemažą grubių teorinių klaidų. Už tai programos projektas buvo negailestingai abiejų marksizmo klasikų sukritikuotas. Šios polemikos kontekste K. Marksas ir nagrinėjo vartojimo reikmenų paskirstymo organizavimą būsimoje komunistinėje visuomenėje, kadangi jau pačiame pirmajame Gotos programos projekto punkte buvo užrašytas toks teisingo paskirstymo principas:

"darbo pajamos priklauso nesumažintos ir lygiomis teisėmis visiems visuomenės nariams."5

K. Marksas, remdamasis savo ekonominių tyrinėjimų rezultatais, manė, kad gėrybių paskirstymas nėra savarankiškas procesas. Atvirkščiai, tai yra sudėtinė viso nenutrūkstamo visuomeninės gamybos proceso dalis. Todėl ir "teisingas" paskirstymas yra tik vyraujančio gamybos būdo funkcija:

"Bet kuris vartojimo reikmenų paskirstymas visuomet tėra tik pačių gamybos sąlygų paskirstymo pasekmė. O pastarųjų paskirstymas išreiškia paties gamybos būdo pobūdį. Pavyzdžiui, kapitalistinis gamybos būdas remiasi tuo, kad daiktinės gamybos sąlygos kapitalo nuosavybės ir žemės nuosavybės pavidalu yra ne darbininkų rankose, tuo tarpu masė turi vien asmeninę gamybos sąlygą - darbo jėgą. Jei gamybos elementai yra paskirstyti šitaip, tai iš to savaime išplaukia ir dabartinis vartojimo reikmenų paskirstymas. O jeigu daiktinės gamybos sąlygos bus kolektyvinė pačių darbininkų nuosavybė, tai susidarys taip pat ir vartojimo reikmenų paskirstymas,

skirtingas nuo dabartinio."6

Šiuo požiūriu Marksas išanalizavo Gotos programos projekte pasiūlytą "teisingumo" variantą. Pirmiausia jis pademonstravo "nesumažinto produkto" idėjos naivumą ir nepagrįstumą. Juk net komunistinė visuomenė negalės paskirstyti viso pagaminto produkto asmeniniam vartojimui. Bendrų visuomenės fondų sudarymas - ekonominė būtinybė, kuri negali būti reguliuojama "teisingumu".

Bet ypač svarbu suprasti, kad ta pačia nuostata paremta ir siūlomos teisingumo sampratos antrosios dalies - "lygiateisiškumo" kritika, nors ji ir netiesioginė.

Marksas tarsi priima programos projekto principą, kad žemesniojoje komunizmo fazėje paskirstymas vyksta "lygiateisiškumo" pagrindu, tačiau priima jį tik tam, kad reductio ad absurdum būdu parodytų jo nepriimtinumą. Taigi įsivaizduokim, kad visuomenėje funkcionuoja toks paskirstymo būdas, kada kiekvienas gamintojas už tą patį darbo kiekį gauna tokį pat atlyginimą. Tai ir turėtų būti teisingumo apoteozė?

"Tačiau vienas žmogus yra fiziniu ar protiniu atžvilgiu pranašesnis už kitą, vadinasi, per tą patį laiką atlieka daugiau darbo arba gali ilgiau dirbti, o kad darbas galėtų būti matu, jis turi būti nustatomas trukme arba intensyvumu, nes kitaip jis nustotų buvęs matu. Ši lygi teisė yra nelygi teisė nelygiam darbui... norint visų šių trūkumų išvengti, teisė, užuot buvusi lygi, turėtų būti nelygi."7

Manau, geriau siūlomo "teisingumo" absurdiškumo pademonstruoti tais laikais nepavyko niekam. Jeigu "Gotos programos kritikoje" Marksas iš tiesų būtų bandęs pavaizduoti paskirstymo organizaciją būsimoje visuomenėje, tai jis niekaip nebūtų galėjęs neatkreipti dėmesio į klausimą, kaipgi apskaičiuoti konkretaus individo darbo kiekį, koks turi būti santykis tarp kvalifikuoto ir nekvalifikuoto darbo. Juk visos šios problemos tampa labai syarbios, kai norima įgyvendinti "paskirstymą pagal darbą" tikrovėje. Iš veikalo konteksto akivaizdu, kad Marksas apie šią dalyko pusę net negalvojo ir pasitenkino tik schematiška "lygiateisiškumo" principo analize. Jos visiškai pakako

siūlomo principo netobulumui ir prieštaravimui pademonstruoti.

Iš viso to išeina, kad idėja organizuoti paskirstymą "pagal darbą" yra visiškai ne Markso idėja. Visų pirma, ji prieštarauja jo paties metodologinei pozicijai, kad paskirstymo būdas yra gamybos būdo funkcija. Ir apskritai programos projekte iškelto "lygiatėsišmumo" principo kritika *reductio ad absurdum* būdu nėra pagrįstas. Markso samprotavimų tikslas. Nepamirškime, kad jis "gadino popierių" ne tam, kad eilinį kartą įrodytų eilinės utopijos tuštybę. Jo dėmesio centre buvo partijos ir organizuoto darbininkų judėjimo tikslų mokslinis pagrindimas. Marksas siekė ne išvesti "geresnę" teisingumo formulę, o atvirkščiai - pademonstruoti, kad "teisingo paskirstymo įgyvendinimas", kaip programinis reikalavimas, yra nepagrįstas, netikslingas ir beprasmiškas.

"Aš nuodugniau sustojau ties "nesumažintomis darbo pajamomis", iš vienos pusės, ir "lygia teise" ir "teisingu paskirstymu" - iš antros, norėdamas parodyti, kaip sunkiai nusikalstama (pabraukta mano - G. V.), kai iš vienos pusės mūsų partijai norima užkarti kaip dogmas tuos vaizdinius, kurie savo laiku turėjo tam tikrą prasmę, tačiau dabar yra virtę pasenusių frazių šlamštu, o iš antros pusės, realistinį supratimą, su tokiu vargu įskiepytą partijai, bet dabar jau suleidusį į ją šaknis, vėl norima iškraipyti ideologinėmis, teisinėmis bei kitokiomis nesąmonėmis, taip mėgstamomis demokratų bei prancūzų socialistų."8

Galų gale šią Markso nuostatą patvirtina ir pati veikalo struktūra. Jis savo požiūrį į paskirstymo problemą išdėstė ne tuojuo po pirmo programos projekto punkto, o nukėlė į pastabų dėl trečiojo punkto kontekstą. Kaip žinia, trečiajame programos projekto punkte pabrėžiama, kad būtina įgyvendinti teisingą darbo pajamų paskirstymą. Tuo Marksas tarsi išreiškė savo principinę nuomonę, kad svarbi ne tik ir ne tiek konkrečios formulės kritika, kiek apskritai yra nepriimtinas bet koks siekimas įrašyti į darbininkų partijos programą minėtą reikalavimą, o tuo labiau susaistyti save pažadais įgyvendinti konkrečią paskirstymo schemą. Esminga tik tai, kam priklauso daiktinės ga-

mybos sąlygos. Tai ir lemia paskirstymo organizavimo formą.

Ši, ko gero, svarbiausia "Gotos programos kritikos" idėja dabar stebėtinaipamiršta. "Pamirštama" tai, kad paskirstymas "pagal darbą" yra visai ne genialaus Markso proto išgalvotas, o kaip tik jo kritikos objektas. Tad kodėl taip yra? Kodėl šis principas tapo absoliučiu ir nekvestionuojamu postulatu? Kodėl paskirstymo problemos negalima vertinti blaiviai? Kodėl ji daroma vos ne pagrindine socializmo teorijos problema? Markso įsitikinimu, būtent

"vulgarusis socializmas...perėmė iš buržuazinių ekonomistų manierą laikyti ir traktuoti paskirstymą kaip kažką nepriklausomą nuo gamybos būdo ir todėl vaizduoti socializmą kaip dalyką, kuris daugiausia liečia paskirstymą. Bet kadangi tikrasis santykis jau seniai išaiškintas, tai kam vėl grįžti atgal?"⁹

Ir čia, suvokiant Markso mąstysenos šiuo klausimu visumą ir padarytų atradimų reikšmingumą, negalima nepastebėti, kad ir jis buvo savo laikmečio kūdikis. Toks klausimas: "Kam vėl grįžti atgal?" - užduodamas tonu, primenančiu bandymą perkalbėti užsispyrusį neklaudą, šventai įsitikinus, kad rimto atsakymo net ir būti negali. Tačiau šiandien šis klausimas skamba visai kitaip ir ne taip jau nekaltai. Šiandien jau gana aišku, kad mes gyvename pagal vulgariojo socializmo programą, aišku ir kam tai naudinga, kas suinteresuotas užkonservuoti tokį visuomenės būvį, kurį drįsčiau pavadinti neofeodalinio. Ir štai kodėl. Šiaip jau nebuvo reikalinga ilgametė "realaus socializmo" praktika, kad įsitikintume: paskirstymas pagal darbą įmanomas tik tokiose gamybos sferose, kur galima tiksliai surasti darbo kiekio skaičiavimo kriterijų, pagal kurį būtų galima palyginti ne tik keleto darbininkų kiekį, bet ir visuomeninę jo naudą. Žinome, kad kapitalizmas neturi tokio kriterijaus. Pastarojo funkcijas atlieka rinka. Čia atsižvelgiama tik į tas darbo sąnaudas, kurias "pripažįsta" rinka. O darbas, kuris visuomeniniu požiūriu yra bereikalingas, negali būti apmokamas, nesvarbu, kad ir kaip sąžiningai ir kruopščiai žmogus dirbo. Na o "realus sovializmas", aišku, irgi kito kriterijaus surasti negali. O kadangi rinka negali būti priimtina, tai beliko įsiveisti

skaičiuotoją - administratorių, kuris nepastebimai ir varto feodalinio senjoro atmaina. Todėl ir šiandien labai aišku, kas slypi už lozunginių raginimų panaikinti lygiavą ir galų gale įgyvendinti principą "Iš kiekvieno - pagal sugebėjimus, kiekvienam - (dabar jau tikrai) pagal darbą". Tokias idėjas reiškia socialinės pajėgos, suinteresuotos visaip organizuoti ir "tobulinti" tą paskirstymo "pagal darbą" modelį, sudarinėti naujas kainų, užmokesčių, tarifų lenteles, po to kontroliuoti patvarkymų vykdymą ir t.t. ir pan. Be to, propagandinis triukšmas labai tinkamas mulkinti liaudžiai, kuri labai jautri socialinio teisingumo problemai, nukreipti jos dėmesį nuo nuosavybės problemos, nuo klausimo, kas gi yra tikras šeimininkas.

Taigi metas socialinio teisingumo įgyvendinimą nustoti siejus su paskirstymo perorganizavimu ar tuo labiau principo "pagal darbą" realizavimo tobulinimu. Tuo labiau nederėtų formulės "Iš kiekvieno - pagal sugebėjimus, kiekvienam - pagal darbą" rašyti į Konstituciją. Manau, kad K. Marksas tikrai būtų prieš.

LITERATURA

1. Žr. Mokslinis komunizmas. - V.: Mintis, 1985. - 191 p.
2. Tiesa, 1989 vasario 28 d.
3. K. Marksas. Gotos programos kritika. Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai. - T. 2. - V., 1950. - P. 13.
4. Ten pat.
5. Ten pat. - P. 9.
6. Ten pat. - P. 15.
7. Ten pat. - P. 14.
8. Ten pat. - P. 15.
9. Ten pat.